

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕТНОПОЛІТИКИ

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 17

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕТНОПОЛІТИКИ

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 17

КИЇВ – 2010

УДК 94 (477) (082)
ББК 63.3 (4 УКР) я 43
У-455

Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України
як фахове видання із спеціальностей „Історичні науки”
(протокол № 1-05/3 від 9 березня 2006 р.; див.: Бюлетень ВАК України. – 2006. – № 4. – С.5)

Друкується згідно з ухвалою Вченої ради історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 1 від 24.09.2009 р.

Редакційна колегія:

Верб І.В., доктор історичних наук, професор;
Капелюшний В.П., доктор історичних наук, професор;
Колесник В.Ф., доктор історичних наук, професор;
Коцур А.П., доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Мордвінцев В.М., доктор історичних наук, професор;
Розовик Д.Ф., доктор історичних наук, професор;
Ставилюк В.В., доктор історичних наук, професор;
Стельмах С.П., доктор історичних наук, професор;
Щербак М.Г., доктор історичних наук, професор;
Іваницька Л.В., кандидат історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
Коцур Г.Г., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
Могилюк Л.П., кандидат історичних наук, доцент (заступник головного редактора)

Рецензенти:

Борисенко В.Й., доктор історичних наук, професор;
Троян С.С., доктор історичних наук, професор

Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. –
Київ, 2010. – Вип. 17. – 116 с.

Збірник вміщує статті, що на основі архівних документів та опублікованих матеріалів
висвітлюють різні аспекти вітчизняної та всесвітньої історії від найдавніших часів до наших
днів. Зокрема, аналізуються питання суспільно-політичного, соціально-економічного та
культурного розвитку, окремі історіографічні, джерелознавчі проблеми, українознавства,
подаються рецензії на наукові праці.

ББК 63.3 (4 УКР) я 43

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №10347 від 01.09.2005 р.

ЗМІСТ

СТАТТІ ТА НАУКОВІ РОЗВІДКИ	7
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	7
<i>Оксана Вигівська</i> СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЖІНКИ-СОЛДАТКИ ВОЛИНИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	7
<i>Любомир Губицький</i> ВІДРОБІТКОВА РЕНТА КРІПАКІВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	12
<i>Леонід Могильний</i> ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА	18
<i>Дмитро Розовик</i> ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УРЯДАМИ УКРАЇНИ У 1917-1920 РР.	24
<i>Ірина Войцицька</i> ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ П. ПОСТИШЕВА НА ВСТАНОВЛЕННЯ ОДНООСІБНОЇ ВЛАДИ Й. СТАЛІНА (1920-І РОКИ)	28
<i>Тарас Пшеничний</i> УКРАЇНІЗАЦІЯ У ПІВДЕННО-СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х РР.	33
<i>Олексій Гончаренко</i> ОРГАНИ ОБЛАСНОГО УПРАВЛІННЯ НА ТЕРЕНАХ РАЙХСКОМІСАРІАТУ „УКРАЇНА”: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ (1941-1944 РР.)	37
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	42
<i>Дмитро Пуховець</i> ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГО	42
<i>Іван Ярмошик</i> ІСТОРІЯ ВОЛИНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ОЛЕКСАНДРА ПШЕЗДЗЕЦЬКОГО (1814 – 1871 РР.)	49
<i>Алла Сергієнко</i> СВЯТІЙШИЙ ПРАВЛЯЧИЙ СИНОД ТА ОБЕР-ПРОКУРОР В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ	55
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО	61
<i>Віктор Коцур, Галина Коцур</i> ВІДОБРАЖЕННЯ „КИЄВСЬКОЇ СТАРИНОЇ” УКРАЇНОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ	61
<i>Андрій Кузьменко</i> СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	70
<i>Марія Казьмирчук</i> РОБІТНИЧИЙ КЛАС КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ	77
<i>Інна Горпинченко</i> ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ	82
<i>Ірина Кизименко</i> ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ УКРАЇНИ 90-Х РР. XX СТ. У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	86
УКРАЇНОЗНАВСТВО	91
<i>Володимир Юшкевич</i> „АМЕРИКАНСЬКИЙ КРУЖОК” У НАЦІОНАЛЬНОМУ ОСВІДОМЛЕННІ ТА ДУХОВНІЙ ОПІЦІ НАД УКРАЇНЦЯМИ США	91

НАШІ ЮВІЛЯРИ .....

Анатолій Коцур

БОРИС МИХАЙЛОВИЧ ГОНЧАР – ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, НАСТАВНИК

(до 65-річчя від дня народження) .....

Ярослав Калакура

ПІСЬОКЕ ПОКЛІКАННЯ ІСТОРИКА

(до 60-річчя від дня народження Володимира Сергійчука) .....

РЕЦЕНЗІЇ .....

Борис Білецький, Галина Коцур

БОТУШАНСЬКИЙ В.М., ЧАЙКА Г.В. ЕМІГРАЦІЯ З БУКОВИНИ (60-ТІ РР. ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.). –

ЧЕРНІВЦІ: ТЕХНОДРУК, 2009. – 384 С. ....

ІНФОРМАЦІЯ .....

Марія Казьмирчук

ВІПАНУВАННЯ ЮВІЛЯРА .....

Лілія Іваницька

ЗУСТРІЧ З ВЕТЕРАНАМИ КАФЕДРИ .....

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ .....

CONTENTS

ARTICLES AND SCIENTIFIC RESEARCH	7
HISTORY OF UKRAINE	7
<i>Oksana Vygivska</i> SOLDIERWIFE AS SOCIAL PORTRAIT OF VOLYN WOMAN OF THE END OF 18 – THE FIRST PART OF 19 CENTURY	12
<i>Lubomyr Hubytskyi</i> A WORKING RENT OF THE CRAFTSMANS OF KYIV GUBERNIA DURING THE HALF OF XIX CENTURY	17
<i>Leonid Mogylny</i> PUBLICISTIC ACTIVITY OF SERGEY YEFREMOV	23
<i>Dmytro Rozovik</i> THE FORMING OF NATIONAL EDUCATION SYSTEM BY GOVERNMENT OF UKRAINE IN 1917-1920	27
<i>Irina Voitsitska</i> THE INFLUENCE OF P. POSTYSHEV'S PUBLIC POLITICAL ACTIVITY TO THE INSTALLATION OF ONE-MAN RULE BY J. STALIN	33
<i>Taras Pshenychynny</i> UKRAINIZATION IN SOUTHEAST REGIONS OF UKRAINE IN 1920 – 1930.	37
<i>Oleksiy Goncharenko</i> REGIONAL DIRECTING BODIES AT THE TERRITORY OF REYHKOMISSARIAT „UKRAINE”: ORGANIZATIONAL FORMATION, FRAME OF REFERENCE AND EXPERIENCE OF FUNCTIONING (1941-1944)	41
WORLD HISTORY	42
<i>Dmytro Pukhovets</i> MILITARY REFORMS OF CONSTANTINE THE GREAT	48
<i>Ivan Iarmoshyk</i> THE HISTORY OF VOLYN IN RESEARCHES OF POLISH HISTORIAN ALEXANDER PRZEZDZIETSKIY (1814 – 1871)	55
<i>Alla Sergienko</i> THE MOST HOLY RULING SYNOD AND CHIEF-PROCURATOR IN THE STATE SYSTEM OF RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND PART OF XIX CENTURY	60
HISTORIOGRAPHY AND SOURCES SCIENCE	61
<i>Viktor Kotsur, Galina Kotsur</i> THE REFLECTION OF PROBLEMS OF UKRAINIAN STUDIES BY „KIEVSKAYA STARINA”	70
<i>Andriy Kuzmenko</i> STUDY OF FORMATION OF UKRAINIAN HISTORICAL SCIENCE OF THE LATE 18TH – FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY AS PERFORMED IN THE YEARS OF INDEPENDENT UKRAINE	77
<i>Mariya Kazmyrchuk</i> THE WORKING CLASS OF KYIV GUBERNYA AT THE END OF THE XIX – AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY: THE HISTORIOGRAPHY AND SOURCES	81
<i>Inna Gorpynchenko</i> TRADE UNION MOVEMENT OF THE UKRAINE IN NINETIES OF XX CENTURY IN NATIONAL HISTORIOGRAPHY	82
<i>Irina Kizimenko</i> TRADE UNION MOVEMENT OF THE UKRAINE IN NINETIES OF XX CENTURY IN NATIONAL HISTORIOGRAPHY	90

UKRAINIAN'S KNOWLEDGE	91
<i>Volodymyr Iushkevych</i> „AMERICAN CIRLCE” IN NATIONAL ENLIGHTMENT AND SPIRITUAL CARE OVER UKRAINIANS IN USA	101
OUR JUBILLERS	102
<i>Anatoliy Kotsur</i> BORIS MIHAJLOVICH GONCHAR – THE SCIENTIST-HISTORIAN, EDUCATIONAL, TEACHER (ON THE 65 YEARS FROM BIRTHDAY)	102
<i>Yaroslav Kalakura</i> THE GREATEST CALLING OF THE HISTORIAN (ON THE 60-TH YEARS FROM BIRTHDAY OF VOLODIMIR SERGIUCHUK)	104
REVUES	108
<i>Boris Bilecky, Galina Kotsur</i> BOTUSHANSKY V. M., CHAJKA G. V. THE EMIGRATION FROM BUKOVINA (1860 – THT BEGINNING OF THE XX CENTURY). – CHERNYVCI: TECHNODRUK, 2009. – 384 S.	108
INFORMATION	110
<i>Mariya Kazmyrchuk</i> HONORING THE ANNIVERSARY	110
<i>Liliya Ivanytska</i> THE MEETING WITH VETERANS OF OUR DEPARTMENT	112
INFORMATION ABOUT AUTHORS	114

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ІСТОРІОГРАФІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуті основні підходи істориків до класифікації та використання джерел з історії православної церкви. На основі аналізу опублікованих праць пропонується авторська типологізація джерел з історії православної церкви в Україні другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: історіографія, історико-церковні джерела, типологізація джерел, православна церква в Україні.

Зростаючий інтерес до історії православ'я в Україні та його інституцій закономірно супроводжується актуалізацією відповідної історіографічно-джерелознавчої проблематики. Не претендуючи на всебічне узагальнення набутого досвіду, авторка даної статті ставить за мету здійснити загальний огляд історіографії з точки зору використання в ній джерел та їх типологізації.

Як відомо, перші спроби класифікації історичних джерел були зроблені ще в дореволюційній літературі, а саме у працях В. О. Ключевського [9], В. С. Іконникова [7], В. Б. Антоновича [1], О. С. Лаппо-Данилевського [11, с. 381–404] та інших відомих істориків. Найбільш репрезентативною, на наш погляд, була версія, запропонована О. С. Лаппо-Данилевським, за якою джерела класифікувались з різних точок зору, залежно від мети дослідження. Він розділяв їх на дві великі групи – зображальні (ті, що зображують факт) та означальні (ті, що позначають факт). Ця класифікація відрізнялась від існуючої на той час, яка диференціювала джерела на речові та писемні. О. С. Лаппо-Данилевський подав й альтернативний варіант поділу пам'яток – за змістом. У такому разі, вважав він, варто групувати джерела за фактичним (ідейним і побутовим) і нормативним (власне нормативним і утилітарно нормативним) змістом.

При цьому кожний із варіантів класифікації дослідник вважав певною мірою самодостатнім. Вони наділялися здатністю взаємодоповнювати один одного й „перехресчуватися” у тому розумінні, що одні й ті ж види джерел могли бути віднесеними одночасно до двох чи навіть трьох типів. По суті, стверджувалося, що сформувати „рафіновано” чисті (за родовою ознакою) типи джерел (це повною мірою стосується й історико-церковної тематики) об'єктивно неможливо. По-різному їх можна й позначити. Так, поділ джерел на

„ті, що зображують факт”, і „ті, що позначають факт”, може перехресчуватися з поділом на „залишки культури” й „історичні перекази”. Поділ джерел за формою відображення – на письмові й усні – дослідник вважав неправомірним, бо цим „не підкреслювалась і не виявлялась їх джерелознавча сутність”.

Проблемі класифікації джерел приділялось багато уваги і в радянські часи. Серед відомих дослідників і джерелознавців: М. М. Тихомиров [18], С. О. Шмідт [20], І. Д. Ковальченко [10], М. Я. Варшавчик [3] та інші. В багатому спектрі варіантів типологізації джерел, що з'являється в ту епоху, є також їх спрощена диференціація за місцем знаходження чи зберігання: в друкованих збірниках, в періодичній пресі, включаючи часописи, в рукописах, в архівах тощо. Фактично зберігався розподіл джерел на друковані й недруковані (рукописні).

Однією з узагальнюючих стала новітня класифікація джерел, запропонована професором Я. С. Калакурою [8, с. 95–114]. Саме вона була покладена в основу концепції підручника „Історичне джерелознавство” (2002 р.). Автор спирався при цьому й на визнані в науковому світі джерелознавчі підходи М. Варшавчика й М. Ковальського, зокрема, запропоновані ними „комплексні або комбіновані схеми з акцентом на мету, спрямованість, призначення творінь людини, що відклалися як історичні джерела”. Виокремлюючи, як типи, речові, словесні, зображальні, звукові, поведінкові й конвенціональні джерела, дослідник ставить особливий акцент на найпоширенішому (у тому числі й для історії церкви) словесному типі. До його складу віднесені усні, лінгвістичні й писемні джерела.

Закономірно, що диференціація джерел з історії православної церкви України має ґрунтуватися на універсальних джерелознавчих підходах. Саме з цього виходять, зокрема,

сучасні українські історики [5, 6, 13, 16]. Так, Василь Ульяновський [19, с. 7–14] запропонував власну модель розподілу історико-церковних джерел. Згідно з нею, джерела зазначеного характеру поділяються за видами, походженням, за змістом, включаючи рівень їх інформативності та репрезентативності. Автор констатує при цьому, що значна частина джерел з історії церкви опублікована в різноманітних збірниках та спеціальних виданнях корпусного характеру. Величезний і маловідомий пласт складають архівні документи церковного і світського походження, які містять інформацію про різні сторони функціонування православної церкви.

Дослідник називає сім типів джерел. До актових він відносить фундаційні документи, листи про надання прав власності, заповіти, переписи майна, переписи володінь (дворецькі), судові акти всіх установ і рівнів, реляції, звіти, донесення, соборні діяння, юридичні пам'ятки, які нормують внутрішнє життя церкви.

До епістолярних – різного роду листування (офіційне, напівофіційне, приватне).

Наративні джерела, на переконання автора, охоплюють описи подій, загальні нариси окремих інституцій, життєписи крізь призму бачення як сучасників тих подій, так і нащадків. До вказаного типу віднесені також літописи, хроніки, мемуари вітчизняного та іноземного походження, описи подорожей церковних діячів.

Окремим типом представлені дослідником спеціальні джерела. На думку автора, вони обіймають богословські, агіографічні й полемічні твори, богослужбові рукописи, акти канонізації святих, списки й українські переклади Святого Письма, а також поєдині записи (маргіналії) релігійного змісту на рукописах і книгах; графіті (написи на стінах культових споруд), друковані релігійні видання.

Речовими джерелами автор називає ті, що збереглися матеріально або в описах. Серед них: архітектурні споруди, предмети культу, особисті речі духовенства та церковно-службовий одяг, речі духовенства та церковно-службовий одяг, особисті культові речі державних діячів (нашам особисті культові речі державних діячів (нашам посібником до вказаних джерел є альбом), сакральні речі, надгробки.

Важливе місце відведене зображальним (ікони, фрески, мозаїки) та музичним джерелам (нотні записи з текстами, церковні твори, спеціальні дослідження церковних співів).

Завершують перелік загальні джерела: історичні твори (козацькі літописи, хроніки іноземних авторів), історичні довідки,

панегірики, літературні твори, стародруки, каталоги бібліотек, описи втрачених архівів, колекцій та майна, в тому числі церковного, тощо.

Дана класифікація загалом відповідає авторському уявленню про групування джерел. Але слід зазначити, що виокремлені професором В. І. Ульяновським „спеціальні джерела” у тому чи іншому обсязі присутні в усіх інших представлених ним типах. На наш погляд, ця обставина ставить під сумнів доцільність їх означення як окремого типу. З огляду на авторський перелік спеціальних джерел, їх можна означити як „інформаційно-тлумачні”. Можливо, доречніше також об'єднати споріднені речові, зображальні й музичні джерела під назвою „зображально-речових”.

Характеризуючи джерельну базу з історії православної церкви в Україні другої половини ХІХ ст., вважаємо доцільним акцентувати увагу в даній статті на письмових джерелах, оскільки вони домінують в історіографії.

Аналіз праць істориків засвідчує, що один із найбільш репрезентативних сегментів їх джерельної бази є актові джерела або документальні. Вони представлені передусім нормативно-правовими актами, які не тільки визначали функціональні обов'язки духовенства, характер функціонування церковної владної вертикалі, правила міжконфесійних відносин, але й всю систему відносин між православною церквою і державою. Йдеться про друковані й рукописні (відкладені в архівах) регламенти й статuti, закони й окремі акти законодавчого характеру (укази, постанови й розпорядження). При цьому необхідно виділити як внутрішньо-церковні законодавчі акти, так і державні. Ключовими серед вищезгаданих є Регламент або статут Духовної колегії, статuti духовних консисторій, положення про управління церквами і духовенством військового і морського відомств, а також кодекс законів Російської імперії.

Важливу частину актових джерел становлять фундаційні документи, переписи володінь і майна та пов'язані з цим судові акти. Розміщені переважно в архівних фондах канцелярії Священного Синоду (Ф. 796 Центрального державного історичного архіву Росії у м. Санкт-Петербурзі – ЦІНАР), Київського митрополита (Ф. 182 Центрального державного архіву в м. Києві – ЦДАК), єпархіальних духовних консисторій (відповідні

фонди держархівів в областях України – колишніх єпархіальних центрах), фондах благочинній та окремих церковних приходів та ін., вони надають інформацію щодо зміни майнового становища не тільки православної, але й інших, зокрема, уніатської (греко-католицької) та римо-католицької церков. Їх актуальність пов'язана з тим, що майно православної церкви (передусім в Україні) суттєво приростало в другій половині XIX ст. за рахунок майна католицьких громад, підданих дискримінаційним заходам за участь у повстаннях 1830-1831 рр. та 1863-1864 років.

Документальні джерела того часу представлені рішеннями відновлених соборів і з'їздів духовенства, що демонстрували прагнення основної маси священно-церковнослужителів та чернецтва до поступового відновлення церковного соборноправ'я. Надзвичайно насиченими інформаційно були звіти, донесення й інформаційні повідомлення та записки настоятелів церков та монастирів, благочинних, єпархіальних преосвящених і, нарешті, обер-прокурорів Синоду. Обер-прокурорські звіти – унікальні джерела комплексного характеру, які формують уявлення про загальноконфесійну ситуацію. На основі цих джерел дослідники відтворювали картину церковного життя на всіх його рівнях: парафії – благочинія – єпархії, виявляючи його сильні та вразливі сторони. Необхідно зазначити, що саме в звітах, доповідних та пояснювальних записках, а також в рішеннях судових інстанцій розкривається характер участі православної церкви в суспільно-резонансних процесах, зокрема, в народних бунтах, в діяльності політичних партій у протестних акціях тощо. В них так само виявляється драматичність поступового залучення духовенства до участі в діяльності новостворюваних органів місцевого (земського, міського) самоуправління. Зрозуміло, що об'єктивність цих документів має з'ясовуватись на основі порівняльної характеристики різних видів джерел.

Велику увагу надають історики наративним джерелам, які містять важливі описи окремих єпархій, церков і монастирів (переважно – це довідкові книги єпархій). В них, як правило, представлені не тільки короткі історичні нариси, але й стан церковних інституцій на час видання відповідних збірників. Описи преосвященими своїх єпархій на парафіальному рівні ми можемо віднайти в архівних

фондах. Вони складені, зокрема, на основі обов'язкових щорічних єпископських поїздки по території ввірених їм церковних округів (своєрідних ділових подорожей). Місіонерська, наукова та просвітницька діяльність духовенства у співпраці зі світськими діячами культури та установами міститься в „Історико-статистичних описах“, підготовлених єпархіальними комітетами й товариствами.

Висвітлюючи специфіку церковного служіння на різних шаблях ієрархії, історики затують життєписи відомих діячів церкви, присвячених їхнім ювілейним датам. Короткі ж біографічні дані містяться в „Адресах-календарях“ особового складу окремих єпархій. Цінними для історика церкви є й життєписи тогочасних державних діячів. Серед них, наприклад, видання 1901р. „Жизнь и царствование императора Александра III (1881-1894)“.

Нарешті, суттєве значення дослідники надають мемуарам, спогадам, щоденникам церковних і світських діячів. Стосовно другої половини XIX ст. важливими є, зокрема, літературні твори С. Вітте [2], А. Половцова [4], К. Победоносцева [15], М. Петрова [14], О. Лотоцького [12] та ін. В них містяться унікальні відомості, пов'язані з механізмом ухвалення важливих для церкви рішень, висвітлені окремі потаємні сторони церковно-державних відносин, а також маловідомі деталі побутового життя духовенства.

Тісно пов'язані з цією групою – джерела особового походження, включаючи епістолярну спадщину духовної та світської еліти. Переважно – це ненадруковані листи, що зберігаються у відділах рукописів національних наукових бібліотек Києва та Санкт-Петербурга. Вони дають можливість заглибитись в особистісні оцінки епохи тими діячами, які виявились причетними до її творення. В результаті аналізу їх переписки з'являється можливість відтворити тогочасне мозаїчне полотно життя суспільства, сформоване на основі різних авторських світоглядних підходів. Критичний аналіз цих документів має базуватись, окрім іншого, ще й на врахуванні факту трансформації поглядів учасників епістолярних діалогів. Особливо це характерно для доби глибоких суспільних перетворень другої половини XIX століття.

Історики церкви широко залучають до своїх досліджень названі нами інформаційно-тлумачні джерела до яких відносимо не тільки довідково-статистичні видання, словники й енциклопедії [17; 21], які дозволяють точніше

застосовувати наукову термінологію дослідження, розкривати зміст маловідомих понять, назв церковної атрибутики, але й з більшою точністю окреслювати масштаби діяльності церкви. До зазначеного типу джерел можна віднести й інформаційні повідомлення та інформаційно-описові статті опубліковані в періодичній пресі, зокрема в часописах.

Саме цей різновид джерел суттєво компенсує обмеженість архівних даних щодо участі церкви в суспільному житті країни. Йдеться передусім про церковні періодичні видання: „Церковно-общественный вестник”, „Миссионерское обозрение”, „Труды Киевской

духовной академии”, епархіальні відомості, регулярний випуск яких налагоджується з 1860-х рр. та ін. Значний фактографічний матеріал можна почерпнути й зі світської преси, зокрема, газет: „Киевлянин”, „Степ”, „Подолія”, „Свобода и право” та інших.

Отже, проведений нами загальний огляд джерел, які досліджуються у працях з історії церкви в Україні другої половини ХІХ ст., дозволяє відзначити їх видову різноманітність та змістовну насиченість. Опора на існуючі моделі класифікації джерел дасть змогу збагатити джерельну базу і на цій основі поглибити аналіз історії православ'я в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Лекції з джерелознавства / В. Антонович / [Ред. М. Ковальського]. – Острог; Нью-Йорк. 2003. – 382 с.
2. Витте С. Ю. Избранные воспоминания 1849-1911 / С. Ю. Витте. – М.: Мысль, 1991. – 708 с.
3. Джерелознавство історії України: [Довідник: Навч. посіб.] / Редкол.: М. Я. Варшавчик (голова) та ін.; [Авт. колектив: Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін.]. – К., 1998. – 211 с.
4. Дневник государственного секретаря А. А. Половцова: в 2-х т. – М.: Наука, 1996. – Т. I (1883-1886). – 551 с.
5. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.) / С. І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
6. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: феномен і характер (ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2004. – 440 с.
7. Иконников В. С. Опыт русской историографии: в 2-х т. / В. С. Иконников – К., 1891–1892. – Т. I, кн. I. – 1283 с.; кн. 2. – 1016 с.
8. Історичне джерелознавство: [Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ] / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 95–114.
9. Ключевский В. О. Сочинения: в 8-ми т. / В. О. Ключевский. – М., 1959. – Т. 6. – 516 с.
10. Ковальченко И. Д. Исторический источник в свете учения об информации: (К постановке проблемы) / И. Д. Ковальченко // История СССР. – 1982. – № 3. – С. 143.
11. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевский. – Вып. 2: Пособие к лекциям, читанным студентам СПб. ун-та в 1910/11 году – СПб., 1913. – С. 381–404.
12. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1932. – Кн. I. – 278 с.
13. Меша В. Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1990 років / В. Г. Меша. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 354 с.
14. Петров М. Воспоминания и переписка с разными лицами (1840-1882 гг.) / Микола Петров. Скрижали пам'яті / [Упор. В. Ульяновський, І. Карсим]. – К.: Либідь, 2003. – 336 с.
15. Победоносцев К. П. Великая ложь нашего времени / К. П. Победоносцев: pro et contra... – СПб.: РХГИ, 1996. – С. 99–114.
16. Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О. Н. Саган. – К.: Знання, 2004. – 912 с.
17. Статистический ежегодник за 1913 год / [Под. ред. В. И. Шараго]. – СПб., 1914. – 748 с.
18. Тихомиров М. Н. Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца XVIII в. Курс источниковедения истории СССР / М. Н. Тихомиров. – М., 1940. – Т. I. – 256 с.
19. Ульяновський В. І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні: [навч. посібник: У 3 кн.] / В. І. Ульяновський. – К., 1994. – Кн. I: (середина XV – кінець XVI ст.). – 256 с.
20. Шмидт С. О. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников / С. О. Шмидт // Историческая наука: Вопр. методологии. – М., 1986. – С. 153–163.
21. Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – СПб., 1898. – Т. XXIV-а. – С. 740.

© Інна Горпинченко
(Київ)

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИСТОРИОГРАФИИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В УКРАИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье рассмотрены основные подходы историков к классификации и использованию источников из истории православной церкви. На основе историографического анализа

предложена авторская типологизация источников по истории православной церкви в Украине второй половины XIX века.

Ключевые слова: историография, историко-церковные источники, типологизация источников, православная церковь в Украине.

© Inna Gorpynchenko
(Kyiv)

SOURCE STUDY ASPECT OF ORTHODOX CHURCH'S HISTORIOGRAPHY IN UKRAINE THE SECOND PART OF XIX C

This article is devoted to the classification and using of historical primary church sources. There's proposed the author's classification on the base of published works.

Key words: historiography, historical church sources, typification of sources, Orthodox Church in Ukraine.

До редакції надійшла 17.09.2009.

УДК 94 (477): 329 (093) „1990”/„1999”

© Ірина Кизименко
(Київ)

ПРОФСПІЛКОВИЙ РУХ УКРАЇНИ 90-Х РР. XX СТ. У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Робота присвячена відображенню у вітчизняній історіографії питань становлення та діяльності профспілкового руху України 90-х рр. XX ст.

Ключові слова: Україна, профспілковий рух, історіографія.

За останні роки сучасний профспілковий рух в Україні став об'єктом дослідження вітчизняних істориків, політологів, соціологів, економістів, однак, вони зосередились переважно на вивченні окремих питань діяльності Федерації профспілок України та інших профоб'єднань. Водночас немає жодної роботи з комплексного вивчення проблеми. Це зумовлює велику складність предмету дослідження і його наукову актуальність.

Серед історичних праць, присвячених питанням сучасного профспілкового руху в Україні, можна виділити три групи. До першої з них належать роботи, в яких дається загальна характеристика сучасного профспілкового руху в Україні.

Першою узагальнюючою працею на цю тему став довідник О. Голобуцького, Ю. Докуніна та В. Кулика „Сучасний профспілковий рух в Україні” [6]. В ньому зроблена спроба охарактеризувати всі профспілки сучасної України, а саме: Федерацію профспілок України; Національну Конфедерацію профспілок України; Всеукраїнське профспілкове вільне об'єднання солідарності трудівників; Вільні профспілки України; Студентські профспілки України.

Заслугує на увагу схема, за якою дослідники розглядають кожне профспілкове об'єднання: історія створення; сучасний стан профоб'єднання та його діяльність; статутні особливості.

Специфікою цього дослідження є те, що воно дає можливість сформулювати власну думку про кожне профспілкове об'єднання України і дати йому оцінку. Важливим є висновок авторів, що участь профспілок в процесі економічних та соціальних перетворень сприятиме забезпеченню миру та злагоди у державі.

Разом з тим, головним недоліком цього дослідження є те, що в характеристиці діяльності Федерації профспілок України відчувається деяка необ'єктивність. Наприклад, автори довідника називають Федерацію профспілок України „офіційними” профспілками, а усі інші профоб'єднання – „альтернативними”.

Необгрунтованою є думка авторів про вплив на діяльність Федерації профспілок України Комуністичної партії України та Соціалістичної партії України. До того ж це дослідження носить лише схематичний, довідковий характер.

Оригінальною за задумом і тематикою стала книга колективу авторів за редакцією Ю. Вишневецького „Роль профспілок в Україні: удавана і справжня” [3]. У ній проаналізовано роль сучасних профспілок в Україні в порівнянні з профспілковими об'єднаннями країн Заходу і колишнього СРСР. Розглянуто функції профспілок на різних рівнях: виробничій ланки, підприємства, населеного пункту, регіону, галузі, країни в цілому.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білецький Б. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Вигівська О. – аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Войцицька І.В. – аспірантка кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гончаренко О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Горпинченко І. – аспірантка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іваницька Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Казьмирчук М. – кандидат історичних наук, асистент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Калакура Я. – доктор історичних наук, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кизименко І. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософських та соціальних наук КНТУ.

Коцур А. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коцур В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України, ректор Державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Коцур Г. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кузьменко А. – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії та культури України Державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Могильний Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пуховець Д. – аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пшеничний Т. – кандидат історичних наук, співробітник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Розовик Д. – доктор історичних наук, професор кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сергієнко А. – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Юшкевич В. – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ярмошик І. – докторант кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.

Наукове видання

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 17

На обкладинці: с. Суботів, Іллінська церква.

ШАНОВНІ АВТОРИ ТА ЧИТАЧІ „ЧАСОПISУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ”

Економічні негаразди сьогодення відобразились і на нашому виданні. Через фінансові труднощі ми змушені перейти на спрощений дизайн обкладинки „Часопису” та папір іншого ґатунку. Маємо надію, що зазначені негаразди будуть скороминушими.

Редколегія

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій. Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Літературний редактор О. А. Лященко
Технічний редактор Т. Ю. Пшеничний

Адреса редакційної колегії:
м. Київ,
проспект Академіка Глушкова, 2,
корпус мех.-мат. ф-ту, кімната 507

Підписано до друку 22.02.2010 р. Формат 60х84 1/3.
Гарнітура Times. Умов.-друк. арк. 13,05. Обл.-вид. арк. 13,63.
Наклад 300 прим.

Видавництво „Книги – ХХІ”
Україна, 59000, м. Сторожинець Чернівецької обл., вул. О. Кобилянської, 7
Тел./факс: (0372)58-60-21, 58-64-64, моб. 050-9183202
e-mail: booksxxi@gmail.com
www.books-xxi.com.ua

Свідцтво про державну реєстрацію ДК № 1839 від 10.06.2004 р.

Друк ПП Валь Л. О.